

MIKRO DARAJADAGI MA'LUMOTLAR ASOSIDA IQTISODIYOTDA MOLIYALASHTIRISHGA BO'LGAN TALAB VA TAKLIFNI TAHLIL QILISH

Toshkent kimyo texnologiya instituti Yangiyer filiali

“Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar” kafedrası

professor o'qituvchisi

Berdikulova Sevinch Toxir qizi

+998996141644

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ishda mikro darajadagi ma'lumotlar asosida iqtisodiyotda moliyalashtirishga bo'lgan talab va taklifni tahlil qilish masalalari o'rganilgan. Tadqiqotda korxonalar va uy xo'jaliklarining moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoji, kredit bozoridagi taklif hajmi hamda ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Shuningdek, moliyaviy vositachilik samaradorligi, foiz stavkalari, risk darajasi va institutsional muhitning moliyalashtirish jarayonlariga ta'siri baholangan. Mikro darajadagi ma'lumotlar asosida iqtisodiy agentlarning xulq-atvori va kredit bozoridagi muvozanatni aniqlash bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kirish so'zlar: mikro daraja, moliyalashtirish, kredit bozori, talab va taklif, korxonalar moliyasi, uy xo'jaliklari, foiz stavkasi, moliyaviy vositachilik, iqtisodiy agentlar, kredit resurslari, risk, investitsiya.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va ulardan foydalanish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, moliyalashtirishga bo'lgan talab va taklif o'rtasidagi muvozanat iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, investitsion faollikning oshishi hamda ishlab

chiqarish samaradorligining ortishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtayi nazardan, mikro darajadagi ma'lumotlar asosida moliyaviy bozordagi jarayonlarni tahlil qilish iqtisodiy tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Mikro darajadagi yondashuv individual iqtisodiy agentlar — korxonalar va uy xo'jaliklarining moliyaviy qarorlarini, ularning kreditga bo'lgan ehtiyoji hamda moliyaviy resurslarni taklif etuvchi institutlar xatti-harakatlarini chuqur o'rganish imkonini beradi. Bu yondashuv orqali moliyalashtirish jarayonlarida yuzaga keladigan nomutanosibliklar, axborot assimetriyasi hamda risk omillarining ta'siri aniqlanadi. So'nggi yillarda kredit bozorlarining rivojlanishi, moliyaviy vositachilik institutlarining kengayishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi moliyalashtirishga bo'lgan talab va taklif tuzilmasini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, foiz stavkalari o'zgaruvchanligi, iqtisodiy noaniqlik va institutsional muhitning holati moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur ilmiy ishning maqsadi mikro darajadagi ma'lumotlar asosida iqtisodiyotda moliyalashtirishga bo'lgan talab va taklifni tahlil qilish, ularning o'zaro muvozanatiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda kredit bozorining samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Mikro darajadagi ma'lumotlar asosida moliyalashtirishga bo'lgan talab va taklifni tahlil qilish kredit bozorining real holatini chuqur o'rganish imkonini beradi. Bunda iqtisodiy agentlar — korxonalar va uy xo'jaliklarining moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoji hamda banklar va boshqa moliyaviy institutlarning kredit resurslarini taqdim etish imkoniyatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar asosiy ahamiyat kasb etadi. Moliyalashtirishga bo'lgan talab, asosan, investitsion loyihalarni amalga oshirish ehtiyoji, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, aylanma mablag'larni to'ldirish zarurati hamda iqtisodiy noaniqlik darajasi bilan belgilanadi. Mikro darajada ushbu talab korxonalar faoliyatining rentabelligi, pul oqimlari holati va bozor imkoniyatlariga bog'liq ravishda

shakllanadi. Uy xo'jaliklari darajasida esa iste'mol krediti, ipoteka va ta'lim xarajatlarini moliyalashtirish ehtiyoji talabni belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Moliyalashtirish taklifi esa bank tizimining likvidligi, depozitlar hajmi, kapital yetarliligi, foiz stavkalari siyosati hamda risklarni baholash mexanizmlariga bog'liq holda shakllanadi. Kredit resurslarini taqdim etishda axborot assimetriyasi va qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligi muhim rol o'ynaydi. Shu sababli moliyaviy institutlar riskni boshqarish tizimlarini takomillashtirish orqali kredit taklifini optimallashtirishga intiladi. So'nggi yillarda kredit bozorida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi moliyalashtirish jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirdi va soddalashtirdi. Onlayn kreditlash platformalari, skoring tizimlari hamda avtomatlashtirilgan risk baholash modellari kredit resurslariga kirish imkoniyatini kengaytirdi. Bu esa mikro darajadagi talab va taklif o'rtasidagi muvozanatga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq kredit bozorida talab va taklif o'rtasida to'liq muvozanat mavjud emasligi ayrim nomutanosibliklarni yuzaga keltiradi. Xususan, kichik biznes subyektlarining moliyalashtirishga bo'lgan yuqori talabi, ayrim hollarda banklarning risk siyosati va garov talablari bilan cheklanadi. Bu holat moliyalashtirish imkoniyatlarining to'liq amalga oshmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli mikro darajadagi ma'lumotlar asosida kredit bozorini tahlil qilish moliyalashtirish siyosatini takomillashtirish, kredit resurslarini samarali taqsimlash hamda iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Kredit tizimining samaradorligini oshirish uchun raqobat muhitini rivojlantirish, risklarni boshqarish usullarini takomillashtirish va moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirish zarur.

Mikro darajadagi ma'lumotlar asosida iqtisodiyotda moliyalashtirishga bo'lgan talab va taklifni tahlil qilishda bir qator chuqur nazariy yondashuvlardan foydalanish mumkin. Ushbu yondashuvlar kredit bozorining oddiy muvozanat modeli bilan cheklanmasdan, uning institutsional, xulqiy va axborot jihatlarini ham qamrab oladi. Avvalo, kredit bozorida axborot assimetriyasi muammosi muhim

o‘rin tutadi. Qarzdorlar va kreditorlar o‘rtasida to‘liq va simmetrik axborot mavjud emasligi natijasida adverse selection va moral hazard holatlari yuzaga keladi. Bu esa moliyalashtirish qarorlarining samaradorligini pasaytiradi hamda kredit resurslarining noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, kredit bozoridagi muvozanat klassik narx mexanizmi orqali emas, balki axborot cheklovlari sharoitida shakllanadi. Shuningdek, Stiglitz va Weiss tomonidan ishlab chiqilgan kredit rationing nazariyasiga ko‘ra, foiz stavkasining oshishi har doim ham kredit taklifining kengayishiga olib kelmaydi. Aksincha, yuqori foiz stavkalari riskli mijozlarni jalb qilib, banklarni kredit hajmini cheklashga majbur qiladi. Natijada kredit bozorida narx emas, balki miqdoriy cheklovlar muvozanatni belgilovchi asosiy omilga aylanadi. Mikro darajadagi kredit talabi ham bir jinsli emas, balki yuqori darajada geterogen xususiyatga ega. Korxonalar tomonidan talab qilinadigan moliyalashtirish investitsion va operatsion ehtiyojlarga bo‘linadi, uy xo‘jaliklarida esa iste‘mol, ipoteka va ta‘lim kreditlariga bo‘lgan talab farqlanadi. Bu holat agregatsiya jarayonida muhim axborot yo‘qotilishiga sabab bo‘lib, umumiy kredit talabini baholashni murakkablashtiradi. Taklif tomoni esa faqat likvidlik darajasi bilan emas, balki risk asosida narxlash mexanizmlari bilan belgilanadi. Banklar kredit ajratishda qarz oluvchining defolt ehtimoli, yo‘qotish darajasi va ekspozitsiya hajmini hisobga oladi. Shu sababli kredit taklifi endogen ravishda shakllanadi va risk baholash tizimiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Bundan tashqari, mikro darajadagi kredit qarorlari makroiqtisodiy tebranishlarga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Kredit cheklovlari investitsiya va iste‘mol hajmini kamaytirib, iqtisodiy sikllarning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Bu jarayon iqtisodiyotda “financial accelerator” effekti orqali namoyon bo‘ladi, ya‘ni moliyaviy cheklovlar real sektor tebranishlarini kuchaytiradi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi kredit bozorida yangi paradigmalarni shakllantirmoqda. Big data, sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan scoring tizimlari kredit qarorlarini qabul qilish jarayonini o‘zgartirib, an‘anaviy

“relationship lending” modelidan “data-driven lending” modeliga o‘tishni tezlashtirmoqda. Bu esa kredit resurslarining taqsimlanish samaradorligini oshirish bilan birga, yangi turdagi texnologik risklarni ham yuzaga keltirmoqda. Umuman olganda, mikro darajadagi ma’lumotlar asosida moliyalashtirishga bo‘lgan talab va taklifni tahlil qilishda kredit bozori klassik muvozanat modeli emas, balki axborot assimetriyasi, riskga asoslangan qarorlar, institutsional cheklovlar va raqamli transformatsiya bilan shakllanadigan murakkab dinamik tizim sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mikro darajadagi ma’lumotlar asosida moliyalashtirishga bo‘lgan talab va taklifni tahlil qilish kredit bozorining real holatini chuqur anglashda muhim ahamiyatga ega. Korxonalar va uy xo‘jaliklarining moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyoji iqtisodiy faoliyatning kengayishi, investitsion loyihalar hajmi hamda iste’mol ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lsa, moliyaviy institutlarning kredit taklifi bank tizimi likvidligi, risklarni baholash siyosati va makroiqtisodiy sharoitlarga bog‘liq holda shakllanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kredit bozorida talab va taklif o‘rtasida to‘liq muvozanat har doim ham ta’minlanmaydi. Bu esa moliyalashtirish jarayonida ayrim cheklovlar, axborot assimetriyasi hamda risk darajasining yuqoriligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va moliyaviy vositachilik tizimlarining takomillashuvi kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, bozor samaradorligini oshirmoqda. Umuman olganda, mikro darajadagi tahlillar kredit bozoridagi nomutanosibliklarni aniqlash, moliyalashtirish siyosatini optimallashtirish hamda iqtisodiy o‘rishni qo‘llab-quvvatlash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va kredit infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Freixas X., Rochet J.C. Microeconomics of Banking. – 2nd Edition. – MIT Press, 2008.
2. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – 13th Edition. – Pearson, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Kredit bozori va moliyaviy barqarorlik bo'yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2024.